

FRANCESC TORRES FAUS^a

LA DIVISIÓ PROVINCIAL DEL REGNE DE VALÈNCIA DE 1833: ANTECEDENTS, CRITERIS I MODIFICACIONS POSTERIORIS

RESUMEN

La división provincial de 1833 subdividió el Reino de Valencia en tres provincias, aunque este conservó los límites territoriales del Antiguo Régimen. Ello se explica porque el proyecto de división provincial se realizó por el Ministerio de Gracia y Justicia dirigido por Francisco T. Calomarde, ministro del penúltimo Gobierno absolutista de Fernando VII, entre 1825 y 1832. Fue un proyecto reformista con la finalidad de mejorar la administración de justicia, por lo que se partió de las divisiones territoriales de las Cancillerías y Audiencias, pero dividiendo su territorio en provincias y partidos judiciales. Después de la muerte del monarca, en noviembre de 1833, el ministro de Fomento, Javier de Burgos, se limitó a aprobar el proyecto. Este contrasta con los primeros proyectos liberales y los que se propusieron posteriormente, los cuales se debatían entre el “provincialismo” de los reformistas y moderados y el uniformismo de los políticos radicales, que pretendían borrar toda la memoria de los reinos y territorios del Antiguo Régimen y consolidar una nueva “nación”. La división provincial de 1833, que continúa vigente, al respetar los límites territoriales antiguos, ha permitido la continuidad de la conciencia colectiva de los territorios históricos y explica la consolidación del actual estado autonómico.

PALABRAS CLAVE: provincias; partidos judiciales; division provincial; Francisco T. Calomarde; Javier de Burgos.

---

^a Arxiu del Regne de València. Passeig de l'Albereda, 22, 46010 València. ffcar@hotmail.es

Fecha de recepción: 27-11-2022. Fecha de aceptación: 02-05-2023.

THE PROVINCIAL DIVISION OF THE KINGDOM OF VALENCIA IN 1833: BACKGROUND, CRITERIA AND SUBSEQUENT MODIFICATIONS

ABSTRACT

The provincial division of 1833 subdivided the Kingdom of Valencia into three provinces, although it kept the territorial limits of the Old Regime. This is explained because the provincial division project was carried out by the Ministry of Grace and Justice directed by Francisco T. Calomarde, minister of the penultimate absolutist government of Fernando VII, between 1825 and 1832. It was a reformist project with the aim of improving the administration of justice, for which it was based on the territorial divisions of the Chanceries and Courts, although dividing its territory into provinces and judicial districts. After the death of the monarch, in November 1833, the Minister of Public Works, Javier de Burgos, limited himself to approving the project. This contrasts with the first liberal projects and those that were proposed later, which were torn between the “provincialism” of the reformists and moderates and the uniformity of radical politicians, who sought to erase all memory of the kingdoms and territories of the Old Regime and consolidate a new “nation”. The provincial division of 1833, which is still in force, by respecting the old territorial limits, has allowed the continuity of the collective consciousness of the historical territories and explains the consolidation of the current autonomous state.

KEYWORDS: provinces; judicial districts; provincial division; Francisco T. Calomarde; Javier de Burgos.

La divisió provincial de 1833 ha sigut un tema desconegut per la historiografia i la geografia fins la darrera dècada del segle xx. Tots els estudis es limitaven a comentar el decret de divisió provincial de 30 de novembre de 1833. Fou a partir dels treballs de Manuel Morán (1990), Ángel Nacle (1990), Jesús Burgueño (1995, 1996) i altres posteriors que ha començat a clarificar-se el tema. En el cas del País Valencià ha ocorregut el mateix, i no ha sigut fins l'any 1996 (Torres, 1996) que no ha començat a millorar el coneixement que tenfem sobre les divisions provincials valencianes¹. El problema rau en que la major part de la documentació sobre els projectes de divisió provincials no s'ha conservat, sobretot el projecte del Ministeri de Gràcia i Justícia de 1825-1833, que fou el que s'aprova en 1833 quan Javier de Burgos era ministre de Foment. A poc a poc, però, va localitzant-se documentació complementària que permet reconstruir els esdeveniments i els criteris que acabaren conformant l'actual divisió provincial.

Per tant, l'objectiu del nostre treball és estudiar la conformació de la divisió provincial del Regne de València de 1833 i la dels partits judicials de 1834, tot aprofitant la localització del projecte original que va preparar la Reial Audiència de València en 1829. En primer lloc, ho compararem amb els projectes

---

1 Sobre la divisió provincial de les terres valencianes el primer estudi és *El País Valencià* de Felip Mateu Llopis (1933), publicat en el primer centenari de la divisió provincial. Després trobem els de Manuel Sanchis Guarner (1960), Aurelio Guaita Martorell (1982), José María Boquera Oliver (1989), Juan Piqueras i Carmen Sanchis (1992), Jesús Burgueño (1995), Francesc Torres (1996, 2001a i 2001b) i Federico Martínez Roda (2011). Només Jesús Burgueño i Francesc Torres han estudiat el projecte de divisió provincial del període 1825-1833.

de divisió provincial i de partits judicials dels primers governs liberals, molt diferents del de 1833, ja que aquest fou preparat per un ministeri absolutista i tenia un caire reformista i conservador. En segon lloc, analitzarem els criteris que hom va aplicar per a la divisió provincial, de partits i alcaldies reials. Veurem també les modificacions posteriors de la divisió provincial de 1833 i la dels partits judicials de 1834, que estigué vigent fins 1965. Finalment, tractarem d'explicar les conseqüències que ha tingut per als valencians el manteniment de la unitat territorial de les terres de l'antic Regne de València, encara que subdividides en tres províncies.

Històricament, les divisions territorials de les terres valencianes les podem agrupar en dos grans apartats: les divisions territorials majors (procuracions, governacions, diòcesis i províncies), que han dividit les terres valencianes en dos, tres o quatre grans demarcacions territorials; i les divisions territorials menors (termes generals, quarters, corregiments i partits judicials), el número de les quals sempre ha oscil·lat entre una i vàries desenes (Torres, 1996).

El tema de la divisió territorial de la monarquia de l'antic règim va començar a plantejar-se com un problema important en el segle XVIII, quan els polítics il·lustrats van pretendre dur a terme una sèrie de reformes que afectaven l'organització territorial de la monarquia. És en aquest context que cal entendre la publicació de nombrosos mapes geogràfics, com els de Tomás López; la redacció de documents cadastrals, el Cadastre del marquès de Ensenada de 1756; la publicació de censos i nomenclàtors, com els de Floridablanca i Godoy; o la realització de nombroses relacions i descripcions geogràfiques, com les de Josep Joaquim Castelló i Antoni Josep Cavanilles pel que es referix a les terres valencianes. Tota aquesta informació va servir per a confirmar que la divisió territorial de la monarquia era caòtica i desigual, motiu pel qual calia reformar-la des d'una òptica més racionalista.

Les nombroses propostes de reforma que trobem al llarg del segle XVIII, sobretot per part dels projectistes, van des de les divisions territorials més radicals, com les que proposaven divisions geomètriques o utilitzant elements geogràfics, fins d'altres propostes més moderades, que consistien en l'agrupació o subdivisió de les províncies o regnes existents, d'acord amb la població i la superfície, però respectant els seus límits històrics. Aquestes dues formes d'entendre la divisió territorial, així com els criteris que s'haurien d'aplicar, els trobarem posteriorment reflectides en les diferents propostes de divisió provincial dels primers governs liberals (Garrigós, 1982 i 1995; Torres, 1996).

L'únic precedent de divisió territorial que trobem, encara que parcial, fou la creació de sis noves províncies marítimes el 25 de setembre de 1799 per la secretària d'Hisenda, al capdavant de la qual es trobava el mallorquí Miquel Gaietà Soler i Rabassa. Les noves províncies marítimes serien governades pels corresponents subdelegats d'Hisenda. Una d'elles va ser la d'Alacant, la qual comprenia els corregiments de Dénia, Alcoi, Xixona, Alacant i Oriola.

ELS PROJECTES DE DIVISIÓ PROVINCIAL DELS PRIMERS GOVERNOS LIBERALS

Tot i això, la nova divisió provincial de l'Estat no es va plantejar de forma seriosa fins que va començar a debatre's la Constitució de Cádiz. Cal tenir em compte, però, que els primers projectes de divisió territorial els trobem durant l'ocupació napoleònica i foren realitzats pels liberals afrancesats.

Com indica Jesús Burgueño (1995, pp. 19-139), els treballs del qual seguirem en aquest apartat, a més dels nostres treballs d'investigació (Torres, 1995), la verdadera transcendència d'aquests projectes fou el seu caràcter pioner i que seguien un criteri totalment centralitzador, sense atendre qüestions històriques, lingüístiques, legislatives, etc. dels diferents pobles de la monarquia².

El primer projecte fou redactat en maig de 1808 per Juan Antonio Llorente i proposava una doble divisió en províncies i departaments, la qual tindria la seua correlació eclesiàstica en arquebisbats i diòcesis. La província de València tindria els seus departaments i bisbats a Tortosa, Terol, Albarrasí, Sogorb i Oriola. Uns mesos després, en novembre de 1808, l'afrancesat valencià Francesc Amorós i Ondeano presentà un altre projecte que dividia el Regne de València en tres departaments: Sogorb, des del riu Ebre fins el Túria i també comprenia els termes generals de Terol i Albarrasí; València, que s'estenia entre els rius Túria i Xúquer; i Alacant, que comprenia la resta de les terres meridionals valencianes. El tercer projecte fou realitzat per José M. Lanz de Zaldívar i va ser aprovat pel Decret de 8 de febrer de 1810. El projecte dividia el territori de l'estat en 38 departaments que, seguint la tradició revolucionària francesa, van rebre noms geogràfics. Així, el de València s'anomenava departament del Guadalaviar Baix, i el d'Alacant departament del Cap de la Nau. Cadascun tindria una universitat, una audiència i una diòcesis. El govern de Josep I va acceptar el projecte, però sota la denominació de prefectures, i aquestes rebrien el nom de la capital. Les terres valencianes van ser repartides entre les dues prefectures de València i Alacant, dividides pel riu Xúquer, mentre que les terres situades al nord del Penyagolosa i Torreblanca passaven a formar part de la prefectura de Tarragona; i el Racó d'Ademús a la de Terol. La prefectura de València tindria dues sots-prefectures: Castelló de la Plana i Sogorb; i la d'Alacant dues més: Xàtiva i Dénia. Cal destacar que la comarca de Requena s'incorporava per primera vegada a la prefectura de València.

Pel que fa als projectes dels liberals espanyols, caldrà esperar a les Corts de Cadis per a veure com els liberals i els reformistes il·lustrats van abordar el tema de la nova divisió provincial de l'estat. De fet, el tema es va incloure en l'article 11 de la Constitució de 1812, que preveia fer "una división más conveniente del territorio español, luego que las circunstancias políticas de la nación lo permitan".

Aviat, però, es va plantejar el tema del "provincialisme", que era com aleshores s'anomenava el federalisme i el nacionalisme, i que afectaria a la forma com s'hauria de fer la divisió provincial. Trobem les dues postures enfrontades. Així el diputat valencià Francesc Xavier Borrull digué el 12 de setembre de 1811, en ple debat d'aquest article, tot recolzant els diputats catalans, que

Se habla en términos generales, y por ello comprende también la que puede hacerse del territorio español en departamentos, quitando el nombre que actualmente tienen sus diferentes reynos, y

---

2 Un exemple el trobem en el valencià Francesc Amorós, que en el seu projecte proposava adoptar el terme "departament" i arraconar els mots tradicionals de província i intendència, que són la base del "fanatismo y la sedición". Seguint el model napoleònic, pretenia esborrar totes les divisions territorials històriques i qualsevol referència als antics regnes i pobles de la península: "Parece por lo tanto que deve preferirse esta frase por las nuevas divisiones, olvidando para siempre la de provincias e Intendencias que no recuerdan por su parte más que fanatismo y sedición, y por otra anarquía y desorden. En estos momentos se ha visto el mal que ha producido que hubiese tantos Aragoneses, Andaluces, Vizcainos, Castellanos y Valencianos y tan pocos Españoles verdaderos" (Dufour, 1982, p. 19).

agregando los pueblos de los unos a los otros. Esto ha de ser perjudicialísimo, ha de impedir la íntima unión que media entre los pueblos de un mismo reino, y ha de encontrar la mayor resistencia entre ellos, suscitándose con este motivo muchos trastornos y alborotos³.

Borrull acabà la seua intervenció proposant que es suprimira l'apartat que preveia fer una nova divisió territorial de l'estat, tot afegint les paraules següents: “conservando cada reino su nombre, y los pueblos que le pertenecen”. Li contestà l'extremeney Diego Muñoz Torrero, representant de l'ortodòxia uniformista, que considerava el federalisme com la bèstia negra del liberalisme, tot afirmant que

Estamos hablando como si la nación española no fuese una, sino que tuviera reynos y estados diferentes. Es menester que nos hagamos cargo que todas estas divisiones de provincias deben desaparecer, y que en la constitución actual deben refundirse todas las leyes fundamentales de las demás provincias de la monarquía, especialmente quando en ella ninguna pierde. La comisión se ha propuesto igualarlas todas, pero para esto, lejos de rabaxar los fueros por exemplo de los navarros y aragoneses, ha elevado a ellos a los andaluces, castellanos, etc, igualándolos de esta manera a todos para que juntos formen una sola familia con las mismas leyes y gobierno. Si aquí viniera un extranjero que no nos conociera diría que había seis o siete naciones⁴.

Aprovat l'article i publicada la Constitució, en juny de 1813 el secretari de Governació va encarregar la redacció del projecte de divisió provincial al mallorquí Felip Bauçà. Aquest va utilitzar “los incorrectos mapas de López” i presentà el seu projecte el 21 de setembre, el qual s'havia redactat seguint els criteris de la població, la superfície i l'economia del territori, tenia en compte la diversitat de pobles de l'estat i constatava la impossibilitat de dibuixar províncies de la mateixa superfície i població. Era evident que el mallorquí Bauçà, originari de les terres de la Corona d'Aragó, tenia una especial sensibilitat per mantenir la unitat dels seus territoris, encara que no sempre ho reflectia en el seu projecte.

Proposava tres categories de províncies i respectava els límits dels antics regnes peninsulars. Per tant, tot el Regne de València es deixava com una província de primera categoria, però subdividida en tres governacions o províncies de tercera categoria: Sogorb, des del riu Ebre fins al Palància; València, que comprenia les terres entre els rius Palància i Xúquer; i Alacant, que s'estenia des del riu Xúquer fins al Segura. A la governació de Sogorb se li agregaven les terres catalanes fins el riu Ebre; mentre que el Racó d'Ademús restava dins de la governació de València i també se li agregava la comarca de Requena i Santa Cruz de Moya, que es segregaven de Conca. El projecte va ser estudiat pel Consell d'Estat, però mai arribaria a aprovar-se a causa de la reacció absolutista.

Conjuntament amb el projecte de divisió provincial es preparà el projecte de divisió de partits judicials, però d'aquest s'encarregaven les noves autoritats provincials. En 1813 el Secretari d'Estat i del Despatx de Governació encomanà al Cap Superior Polític de València que preparés un projecte de divisió judicial del Regne de València⁵. El Regne de València apareix dividit en 29 partits judicials, anomenats segons llur capital, que de nord a sud són els següents: Morella, Peníscola, l'Alcora, Onda, Castelló de

3 *Diario de Sesiones de las Cortes*, Madrid, Imprenta J. A. Garcia, 2 de setembre de 1811: vol. 8 p. 116.

4 *Diario de Sesiones de las Cortes*, Madrid, Imprenta J. A. Garcia, 2 de setembre de 1811: vol. 8 p. 118.

5 Un cop aprovada la Constitució de 1812 s'instal·laren les primeres autoritats provincials, el Cap Superior Polític i la Diputació Provincial del Regne de València, com se la va conèixer fins que s'aprova la nova divisió provincial de 1822, ja que el Regne de València s'havia convertit en una província.

la Plana, Nules, Sogorb, Morvedre, Xelva, Lliria, Xiva, València, Sueca, Alzira, Alberic, Aiora, Xàtiva, Gandia, Albaida, Ontinyent, Alcoi, Dénia, Callosa d'en Sarrià, Xixona, Alacant, Novelda, Elx, Callosa de Segura i Oriola. Per a la redacció del projecte hom tingué en compte el reglament de jutjats de primera instància de 9 d'octubre de 1812. Aquest encarregava a les diputacions que prepararen una proposta de divisió de partits judicials, tot d'acord amb les audiències. Les propostes les estudiaria el govern i serien aprovades per les Corts. Com a norma hom establí un mínim de cinc mil veïns per cada partit judicial. D'acord amb el reglament sembla que la Diputació de València tan solament tingué en compte dos factors: la proximitat de les diferents poblacions al cap del partit judicial, i el nombre d'habitants que hom considerava necessari. Així, tret de la ciutat de València que comptava amb 38.463 veïns, la resta dels partits judicials tenen un volum de població homogeni, que va des dels 4.569 veïns del partit d'Alberic fins els 8.578 veïns del partit d'Alcoi. Pel que fa a les capitals hom va tenir en compte la població, la localització, el prestigi de la població i les anteriors divisions de corregiments.

El 6 de setembre de 1813 aquest envià el projecte, que havia estat preparat per la Diputació de València, i el Secretari d'Estat ho presentà a les Corts, les quals l'aprovaren l'1 de maig de 1814⁶. Nou dies després, el 10 de maig, hom comunicava l'aprovació al Cap Superior Polític de València, però ja no va poder aplicar-se perquè "en esa época no regia ya en esa ciudad (València) el sistema constitucional", ja que havia estat derogat per Ferran VII.

Sis anys després, el pronunciament del general Riego l'1 de gener de 1820 comportà que la Constitució de 1812 tornés a estar en vigor. El nou govern liberal va decidir posar en pràctica l'article 11 de la Constitució i va crear, per R. D. de 14 de juny de 1820, una Comissió Científica perquè presentés un projecte de divisió territorial de l'estat encapçalada per Felip Bauçà i José Agustín Larramendi. Un mes després es van constituir les Corts, les quals també van anomenar una Comissió de les Corts per a la divisió del territori espanyol, de la qual formava part Joaquim Llorenç Vilanova, diputat de Xàtiva.

El 17 de març de 1821 el govern va presentar a les Corts el projecte que havia preparat la Comissió Científica. La divisió s'havia realitzat seguint els criteris de la població; la superfície; la riquesa; el "provincialisme", motiu pel qual "se ha procurado, en lo posible, no mezclar los habitantes de provincias que la diversidad de leyes, costumbres e idioma había hecho rivales"; la població mínima per a la representativitat en les Corts; i el màxim i mínim de població que podia governar un cap polític. Bauçà i Larramendi es queixaven de "las escasísimas noticias que tenemos de geografía física, población y riqueza", i que havien hagut d'oblidar-se dels mapes de Tomás López i recórrer a mapes fets per geògrafs estrangers. El projecte dividia les terres valencianes en tres províncies: Castelló, València i Alacant.

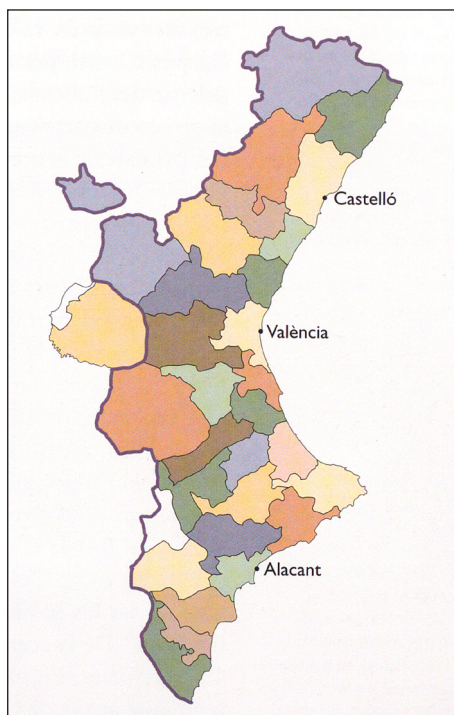
La comissió de les Corts va estudiar el projecte detalladament i va incloure algunes modificacions, entre elles la d'incrementar el nombre de províncies. Això explica que el Regne de València passés de tres a quatre províncies. La creació de la nova província de Xàtiva va ser promoguda per Joaquim Llorenç Vilanova, qui va proposar la idea a l'ajuntament de Xàtiva i així mateix li va recomanar que per a la proposta de demarcació se seguiren els mateixos criteris que s'havien proposat per a la creació del bisbat

---

6 Arxiu municipal de la Nucua. Documentació històrica. Circular del Govern Superior Polític de la província de València de 14 d'agost de 1820 comunicant la divisió provisional de partits.

de Xàtiva. D'aquesta manera les terres valencianes van quedar dividides en quatre províncies: Castelló, València, Xàtiva i Alacant, una divisió que recorda la divisió territorial foral de les governacions.

Figura 1. Divisió de partits judicials del Regne de València de 1814

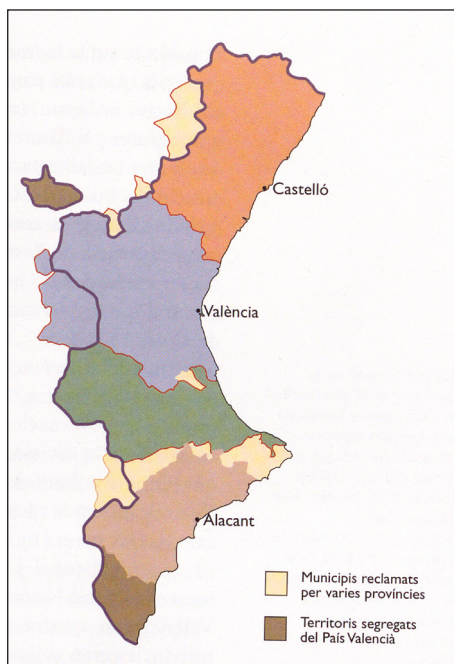
Font: Torres (2001a).

La divisió provincial s'aprovà definitivament pel R. D. de 27 de gener de 1822. Veiem com els diputats radicals acabaren imposant les seues idees i no es respectà el "provincialisme". Així, a la província de Castelló de la Plana se li van afegir diverses poblacions aragoneses, com La Cuba, Mirambel, Cantavella, Anglesola del Cid, Mosquerola, Puerto Mingalvo i San Agustín. El tema més conflictiu, pel que es refereix a aquesta província, va ser el de la capitalitat. En les Corts va haver-hi una forta polèmica entre dos diputats aragonesos relacionats amb la catedral de Sogorb, que defenien la capitalitat de Sogorb, i els diputats valencians, que defenien la de Castelló de la Plana. La província de València perdia les terres del Racó d'Ademús, que passaven a Terol i, en canvi, se li agregava el poble aragonès d'Abejuela, a més dels pobles de la comarca de Requena. Pel nord arribava fins a la serra d'Espadà, incloent la comarca de l'Alt Palància, i pel sud arribava fins al riu Xúquer, incloent la vila d'Alzira. La demarcació més polèmica va ser la de la província de Xàtiva, els límits de la qual anaven pel riu Xúquer, excepte la vila d'Alzira, com hem dit, i baixaven després per la Vall d'Aiora fins a la Font de la Figuera, continuant després cap

al mar per una línia que anava per la serra del Benicadell fins al Montgó. Finalment la província d'Alacant perdia la comarca del Baix Segura, que passava a Múrcia, però en canvi guanyava Villena i Sax.

Figura 2. La divisió provincial del Regne de València de 1822

Font: Torres (2001a).

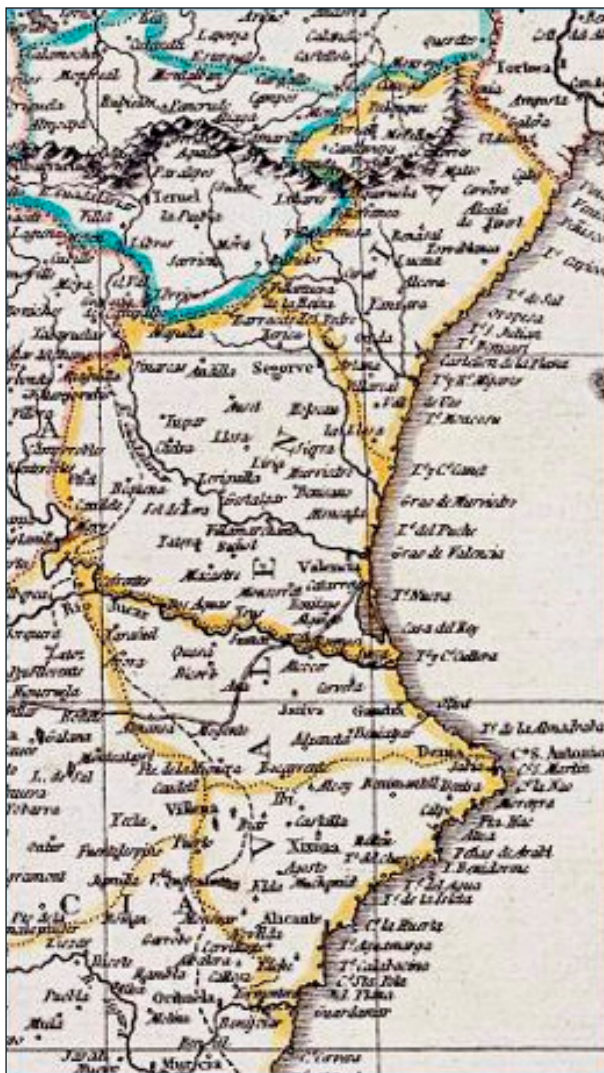
La restauració de la vigència de la Constitució de 1812 va suposar que, per primera vegada, s'instal·lés la divisió de partits judicials del Regne de València de 1814. L'aprovació de la divisió provincial de 1822 va suposar, però, que s'hagués de revisar la divisió de partits judicials, per tal d'adequar-la als nous límits provincials de les quatre províncies. Així, el 20 de març de 1822, el Cap Polític Superior de València va oficiar als Caps Polítics de les altres tres noves províncies per a que li enviaren la relació de pobles que comprenia el territori de cadascuna i els partits judicials, alguns dels quals s'hagueren de reformar.

Les propostes de reforma deixaven el territori valencià dividit en 27 partits judicials. La província de Castelló restava repartida en sis partits: Morella, Peníscola, l'Alcora, Onda, Castelló de la Plana i Nules. Les poblacions aragoneses agregades a la província de Castelló es repartiren entre els partits de Morella (La Cuba, Mirambel, Cantavella i Anglesola del Cid), l'Alcora (Mosquerola i Puerto Mingalvo), i Onda (San Agustín). La de València comprenia nou partits: Sogorb, Morvedre, Xelva, Llíria, València, Requena, Xiva, Carlet i Alzira. Comprovem com es perdien els pobles del Racó d'Ademús, que passaven a la província de Terol, i en canvi la població aragonesa d'Abejuela s'agregà al partit de

Xelva i el partit de Requena es segregava de la província de Conca i passava a la de València. La de Xàtiva es subdividia en sis partits: Aiora, Ontinyent, Xàtiva, Carcaixent, Albaida i Gandia. Finalment, la província d'Alacant incloïa sis partits també: Alcoi, Callosa d'en Sarrià, Xixona, Novelda, Alacant i Elx. Hi trobem a faltar els partits de Callosa de Segura i Oriola, que s'havien incorporat a la província de Múrcia. Aquesta proposta de reforma dels partits judicials valencians mai no s'aprovà, però.

Figura 3. La divisió provincial del Regne de València en 1822, en Juan López (1822-1823)

Font: *Mapa de los Reynos de España y Portugal*. Biblioteca Nacional. Secció de Cartografia.

EL PROJECTE DE DIVISIÓ PROVINCIAL PREPARAT
PEL MINISTERI DE GRÀCIA I JUSTÍCIA (1825-1833)

Hem vist els precedents de divisió provincial dels governs liberals. Passem a veure el projecte de divisió provincial reformista del Ministeri de Gràcia i Justícia, que fou el que finalment s'aprovà en 1833. El projecte fou encapçalat pel Ministre de Gràcia i Justícia, Francisco Tadeo Calomarde, i tenia com a finalitat la reforma de l'administració de justícia. Així ho exposà en un informe presentat al Consell de Ministres el 3 de novembre de 1825 (Morán, 1990). L'explicació era l'abolició de les senyories jurisdiccionals el 6 d'agost de 1811. Aquesta disposició fou una fita molt important, tant pel que fa a la geografia política de l'Estat com pel que fa a la consolidació del seu poder, i no fou anul·lada per Ferran VII. Per tant, els darrers governs absolutistes es veieren obligats a realitzar una nova divisió territorial des del punt de vista de l'administració de justícia. Conseqüentment, una R. O. de 16 de desembre de 1825 creava una comissió per a la reforma de l'administració de justícia i la delimitació dels districtes judicials. Entre els components d'aquesta comissió es trobaven José Agustín Larramendi, Martín Fernández Navarrete i d'altres persones. El primer havia treballat amb Felip Bauçà en el projecte de divisió provincial que presentà el govern a les Corts en 1821 i Fernández Navarrete fou el substitut de Bauçà en el Dipòsit Hidrogràfic. Però una de les persones clau en l'elaboració d'aquest projecte fou el magistrat gallec Xosé Lamas Pardo, aleshores oficial del Ministeri de Gràcia i Justícia, que s'encarregà de la divisió dels partits judicials, mentre Larramendi i Fernández Navarrete s'encarregaren de la divisió provincial.

El problema que el ministeri volia resoldre era el “desorden y falta de regularidad y sistema en que se encuentran las autoridades municipales de casi todas las provincias”, un problema que s'afegia a la manca d'una divisió “proporcional y metódica, ya de las provincias, ya de los distritos subalternos”. Per tant, Calomarde estimava urgent resoldre aquest problema per “oponer fuertes barreras a la invasión revolucionaria”. La Comissió va començar a treballar aviat i en febrer de 1827 Calomarde ordenava al Consell de Castella que, mentre no s'acabés la reforma de l'administració de justícia, el Consell no trametés cap sol·licitud per establir nous corregiments i alcaldies majors⁷. Posteriorment el Ministeri de Gràcia i Justícia, mitjançant dues RR. OO. de 22 i 31 de març de 1829, sol·licità totes les dades i la informació que tinguessen les Cancelleries i Audiències.

Com hem apuntat abans, a més de les primeres notícies de Manuel Morán (1990) i Ángel Nacle (1990), avui coneixem documentació complementària que permet reconstruir el projecte de divisió provincial de 1825-1833. Així, a la Biblioteca Nacional de Madrid es conserva una part de la documentació que envià la Cancelleria de Granada⁸ (Cortés, Marina, 1997), i també s'han localitzat els projectes de Catalunya (Burgueño, 1996), Aragó (Burgueño, 1996) i Mallorca (Burgueño, 2000). Recentment, i

7 Arxiu Històric Nacional. Consejos, llig. 3.751-13.

8 Biblioteca Nacional. Sec. de Manuscrits. Llibres 1907 i 1909. La documentació abasta les províncies de Granada, Màlaga, Almeria, Jaén, Còrdova, Múrcia, Albacete, Conca i la Manxa. Aquesta documentació ens dona una idea de la importància d'aquest projecte de divisió provincial, ja que la documentació que hom va recollir era excel·lent, tant des del punt de vista estadístic com cartogràfic. De cada província hi ha un mapa, i després trobem un mapa on apareixen les vuit províncies conjuntament.

pel que respecta al País Valencià, hem localitzat el projecte de 1829 que presentà el Reial Acord de la Reial Audiència de València⁹.

En el cas del Regne de València les primeres notícies són de 1829, quan el Reial Acord, en sessió de 30 de març, va conèixer la R. O. del 22 del mateix mes (Burgueño, 1996, pp. 364-368). En ella Francisco Tadeo Calomarde, Secretari del Despatx de Gràcia i Justícia, demanava al Reial Acord que preparara el “plan de división y arreglo de las alcaldías reales y ayuntamientos de las nuevas provincias de Valencia, Alicante y Castellón de la Plana”, el qual havia de remetre a la Secretaria en el termini de quatre mesos. El Reial Acord, per acomplir el manament, acordà fer el “plan de distribución en corregimientos o alcaldías mayores” de les tres províncies, és a dir la divisió de partits judicials. En la R. O. s’enviava el projecte de divisió provincial que havia redactat la Secretaria, motiu pel qual també havien de fer les observacions escaients:

En este dia. Vista una Real Orden, su fecha veinte y dos del corriente, firmada por el excelentísimo señor don Francisco Tadeo de Calomarde y dirigida a S.E. el señor Presidente, por la cual S.M. ha tenido a bien resolver con respecto al distrito de este tribunal que su Acuerdo presente un plan de distribución en corregimientos o alcaldías mayores de las tres provincias de Valencia, Alicante y Castellón de la Plana con arreglo a los papeles que se acompañan, se acordó su obediencia. Y para su cumplimiento pase con los antecedentes a los señores fiscales¹⁰.

Posteriorment, una R. O. de 18 de maig manava que s’incloués en la divisió de “partidos y distritos” de les províncies tots els pobles de les comandes de l’Orde de Montesa, “que obtienen los señores infantes, pero que se haga con distinción por conservar sus altezas el derecho jurisdiccional, y por consiguiente el de nombrar alcaldes y ayuntamientos en los referidos pueblos”. És a dir, la nova divisió provincial es feia en el marc de l’Antic Règim, encara que amb un semblant reformista.

El 17 d’agost Calomarde recordava al Reial Acord que encara no havia enviat els informes i, finalment, el 31 d’agost remetien la proposta de divisió de corregiments i alcaldies reials a Madrid. El projecte que preparà la Reial Audiència consta de tres informes. En primer lloc tenim el “Plan sobre la división de las provincias de Castellón de la Plana, Valencia y Alicante, y la de sus correspondientes partidos y alcaldías reales, según las instrucciones mandadas servir de base en virtud de Reales Órdenes de 21 de marzo de 1829, practicado por el Real Acuerdo de la Audiencia de Valencia”. Allí apareixen detallades totes les poblacions del Regne de València segons la classe (reialenc, senyoriu, etc.); la denominació de la població; la distància en llegües a l’alcaldia reial, al corregiment i a la capital de la província; el nombre de veïns i ànimes de les poblacions; les alcaldies reials; el nombre de pobles que incloïa l’alcaldia reial; el nombre de veïns i ànimes de l’alcaldia reial; els corregiments o alcaldes majors; el nombre de pobles del corregiment; i el total de veïns i ànimes del corregiment. Al final ve un resum general per províncies i corregiments. El segon són les “Observaciones acerca de la división material de las provincias de Valencia, Alicante y Castellón de la Plana, y de estas en corregimientos o alcaldías mayores y en ayuntamientos y alcaldías reales”, que consta de quatre apartats: el primer sobre la divisió provincial i els altres tres sobre la divisió de partits judicials o corregiments. Finalment, el tercer informe

9 Arxiu del Regne de València, Reial Audiència, llibre 2075, ff. 203r-235v, i 312v-320v.

10 Arxiu del Regne de València, Reial Acord, llibre 124 (1829), ff. 28r-v; 44v: 85v-86r.

està dedicat a les “Observaciones sobre la organización y sistema de administración de las autoridades municipales” i consta de 24 apartats.

En l'informe de remissió, el Reial Acord exposava la dificultat d'elaborar la proposta de divisió territorial de corregiments o partits, ja que no tenien estadístiques fidedignes i una cartografia adequada:

La falta de datos positivos acerca de la población, distancias y comunicaciones respectivas de los pueblos, y la diferencia e inexactitud que aún en orden a su situación topográfica se advierte en algunos puntos de las cartas geográficas y particulares del reino, eran obstáculos que desde luego se presentaron para llevar a efecto lo mandado en dichas reales órdenes con la rapidez y acierto que se apetecía. Y para removerlos se dedicaron varios de sus ministros a reunir las noticias y antecedentes que pudieran facilitar sus trabajos, habiendo llegado su celo hasta dejarlos trasados bajo los datos que proporcionaron la distribución de corregimientos, y su subdivisión en alcaldías o ayuntamientos reales. El Acuerdo examinó los planes que se le presentaron, se hizo cargo de las dudas que se ofresían, de las mejoras o rectificación de que eran susceptibles, desidió las primeras, admitió y executó las segundas y finalmente ha formado y aprobado la que acompaña bajo número 1°.

Segons el Reial Acord, havien seguit les dues instruccions que se'ls va remetre el 22 de març. En primer lloc les relatives a la divisió de partits judicials o corregiments i alcaldies majors. Segons Jesús Burgueño (1995, p. 163), els partits o corregiments haurien de tenir en compte la població, la situació topogràfica, les distàncies, les divisions naturals, les relacions mútues i l'accessibilitat. Els partits haurien de tenir una població entre quatre i vuit mil veïns (entre 16.000 i 40.000 habitants) i hom recomanava un radi d'una a quatre llegües (entre 5,6 i 22,3 km). En el cas del Reial Acord de València, els oïdors aplicaren aquests dos elements clau per a redactar el projecte de divisió de partits. Comentaven que en alguns casos les circumstàncies físiques havien obligat a modificar la demarcació d'algun partit o corregiment. En segon lloc, havien seguit les instruccions per arreglar les alcaldies reials i els municipis. D'acord amb elles, el territori es dividiria en províncies i termes municipals; en cada municipi hi hauria un alcalde reial; s'establia la composició dels càrrecs municipals, d'acord amb el nombre de veïns; i s'acordà recopilar les notícies sobre la població més fidedignes possibles. Era evident que hom prenia com a model altres territoris, com Galícia, amb pocs municipis, cosa que contrastava amb els territoris de la Corona d'Aragó, on els municipis estaven molt consolidats. Així ho comentaven els oïdors valencians, que afirmaven que havien tingut en compte la pervivència de nombrosos termes generals (Torres, 1998) a principis del segle XIX:

Los ayuntamientos reales comprenden en algunos partidos o los más de ellos un número de poblaciones que hasta el día tienen su ayuntamiento particular, para cuyo gobierno se hallan establecidas ordenanzas y oficinas, que para sus gastos cuentan con productos de fincas, derechos o arbitrios, cuyas cuentas están acostumbradas a manejar sin más sugestión que la de las autoridades superiores, y a quienes compete igualmente ciertos derechos. Los mismos pueblos o sus vecinos le tienen asimismo para el aprovechamiento de pastos, leñas y demás, los cuales quiere V.M. que continuen con la devida separación.

El Reial Acord acabava exposant que “para la formación del plan y carta que facilita su mejor comprensión ha necesitado valerse de persona de pluma delicada e inteligencia en la delineación y arreglo de estados límpios, ordenados y correctos, con algunas nociones de geografía”. És a dir, que a més dels tres informes es va dibuixar una carta o mapa. Encara que la documentació no comenta res del mapa, pensem que hom va utilitzar el mapa del Regne de València de Joan Josep Carbonell de 1812. De fet, en l'arxiu

de la Diputació de València es conserva un exemplar d'aquest mapa amb la divisió provincial de 1833, però reimpressa en 1835 per Mariano Cabrerizo i titulat "Mapa de las provincias de Valencia, Alicante y Castellón de la Plana". Hom va reutilitzar la planxa de 1812, però adaptant-la a les noves circumstàncies.

En el primer dels informes el Reial Acord, com hem dit, feia un pla detallat de totes les poblacions valencianes i el seu repartiment entre les tres províncies i els corregiments o partits judicials. L'informe és molt interessant perquè inclou la relació completa de totes les poblacions del regne, amb el seu nombre d'habitants i veïns. Açò el converteix de fet en un cens de la població valenciana d'aquest any. En total en 1829 el Regne de València tenia 229.287 veïns, que suposaven 939.873 ànimes o habitants, el que ens dona un coeficient de 4'09 habitants per veí. Proposava una divisió del Regne de València en 41 partits i gairebé tots tenien un nombre de veïns entre els 4.000 i 6.000, excepte les ciutats de València i Alacant. Incloem en aquest treball una còpia del resum general que apareix al final d'aquest informe:

El segon informe consta de quatre apartats. En el primer, el Reial Acord feu unes observacions sobre la divisió provincial. Com que aquest es feia a partir del territori de la jurisdicció de la Reial Audiència, els límits del Regne de València no patien cap modificació i només es subdividiren en tres províncies. Segons els oïdors, la delimitació entre les províncies de València i Alacant no oferia cap problema, ja que anava per la Serra Grossa fins el Montdúber i la mar. Mes complicada era la demarcació entre les províncies de Castelló de la Plana i València. El problema era que la divisió provincial havia partit en dos el terme general de Morvedre, els pobles del qual restaven dividits entre les dues províncies,

Con efecto en el término general de Murviedro están comprendidos por la parte de oeste y norte los pueblos con sus respectivos pequeños términos de Canet, Benicalaf, Faura, Santa Coloma, Benifayró, Benavites, Cuarte, Cuartell, Llogarets, Rubau, Alfara de Algimia, Algímia de Alfara y Algar, los cuales por la línea divisoria de Valencia y Castellón demarcada en las reales órdenes quedan dentro del territorio de la última, al mismo tiempo que Murviedro, con otros pueblos que también circundan su término por el poniente, queda en la provincia de Valencia.

Els oïdors del Reial Acord proposaven deixar tot el terme general dins de la província de València per evitar conflictes. Proposaven que la demarcació "deberá seguir la periferia del término de Murbiedro por el norte de Algar y conducir por el sur de Almenara y Torre de su nombre en el mar". D'aquesta manera tot el terme general de Morvedre quedaria en la província de València, ja que estava més a prop de la seua capital i amb la qual tenia totes les seues relacions, encara que això obligaria a modificar la composició d'alguns partits judicials de la zona.

En els altres tres apartats del segon informe es comentaven casos concrets dels partits judicials de la província de Castelló de la Plana, la més problemàtica. Així en el cas de Morella havien estés el radi de la demarcació del corregiment a més de quatre llegendes, "porque así lo exigen la fragosidad de su suelo, su despoblación en espacios considerables, y la muy corta en lo restante, siendo Morella el único punto que por su vecindario, menos difícil comunicación y mayores relaciones con los demás pueblos, es a propósito para capital". El mateix ocorria en alguns pobles de les alcaldies reials, que estaven a dues llegendes de la seua capital, però no hi havia forma d'agrupar-los d'altra manera. Els oïdors comentaven que açò era un problema molt greu a la província de Castelló de la Plana i comentaven els exemples d'altres partits. Finalment, parlen del cas concret de Peníscola, que fins aleshores havia sigut cap de corregiment, però les circumstàncies de la població no permetien que continués siguent cap de partit, ja que "carece de

población, posadas, caja de correo, comunicación y comodidad, debiendo únicamente reputarse como fortaleza o punto de seguridad”. Per aquest motiu la capital del corregiment s’havia traslladat a Benicarló.

Taula 1. “Resumen general (del) Plan sobre la división de las provincias de Castellón de la Plana, Valencia y Alicante y la de sus correspondientes partidos y alcaldías reales, según las instrucciones mandadas servir de base en virtud de Reales Órdenes de 21 de marzo de 1829, practicado por el Real Acuerdo de la Audiencia de Valencia”¹¹

Provincias	Corregimientos	Número de alcaldías reales	Número de pueblos	Número de vecinos	Número de almas	Total de alcaldías reales	Total de pueblos	Total de vecinos	Total de almas
Castellón de la Plana	Castellón de la Plana	3	10	5.603	25.976	41	168	49.855	201.592
	Albocácer	5	16	4.229	16.416				
	San Mateo	3	8	4.106	15.266				
	Benicarló	3	5	4.448	19.678				
	Morella	4	26	4.011	17.212				
	Lucena	6	27	5.724	23.007				
	Vivel	5	28	5.407	20.520				
	Segorve	5	22	5.416	21.598				
	Nules	4	19	6.409	24.930				
Villareal	3	7	4.502	17.989					
Valencia	Valencia	7	18	25.763	109.207	62	220	91.994	378.028
	Moncada	4	25	5.186	24.779				
	Murviedro	4	15	4.517	19.375				
	Liria	4	7	4.274	18.202				
	Villar del Arzobispo	6	17	4.035	15.540				
	Alpuente	4	14	4.745	17.896				
	Chiva	3	9	4.319	17.430				
	Carlet	4	11	4.278	17.081				
	Alberique	3	19	4.018	15.654				
	Alcira	4	12	6.991	27.059				
	Ayora	4	9	3.696	13.650				
	Enguera	4	12	4.537	16.050				
	San Felipe	4	34	6.099	26.696				
	Sueca	3	5	4.432	17.639				
Catarroja	4	13	5.105	21.770					

11 Arxiu del Regne de València, Reial Audiència, llibre 2075. El pla porta data de 31 d'agost de 1829 i ve firmat pels oïdors de la Reial Audiència de València: Nicolás Gómez Villalba, Francisco Xavier Borrull, José de Cartagena, José María Puig de Samper, Fernando José de Toledo, Antonio Aznar, Ramón Vicente, Miguel Moreno i Salvador Miralles.

Provincias	Corregimientos	Número de alcaldías reales	Número de pueblos	Número de vecinos	Número de almas	Total de alcaldías reales	Total de pueblos	Total de vecinos	Total de almas
Alicante	Alicante	3	10	7.496	31.880	63	206	87.438	360.253
	Xixona	6	12	5.929	25.569				
	Altea	4	6	5.686	23.647				
	Callosa de Ensarriá	4	18	5.481	23.248				
	Denia	6	20	5.054	20.908				
	Pego	5	20	5.485	23.335				
	Gandia	3	28	4.304	18.078				
	Albayda	5	22	5.579	22.728				
	Onteniente	4	6	4.789	19.590				
	Cocentayna	4	20	4.739	18.555				
	Alcoy	3	5	5.591	22.100				
	Monovar	3	5	4.371	17.504				
	Novelda	3	5	4.900	19.626				
	Elche	2	3	5.624	25.725				
	Callosa de Segura	5	16	6.070	24.280				
	Orihuela	3	10	6.340	25.480				
						166	594	229.287	939.873

El tercer informe, com hem dit, feia referència “la organización y sistema de administración de las autoridades municipales”. Les funcions judicials dels alcaldes reials són tractades en set apartats, del 17 al 23, i la seua denominació deixava ben clar que ja no existien les jurisdiccions senyorials. El projecte dividia el Regne de València en 166 alcaldies reials, en el districte de les quals es reunien les 594 poblacions que apareixen en la relació de 1829. Els alcaldes reials substituïrien els alcaldes ordinaris i la seua funció era la d'administrar justícia, és a dir, eren jutges locals, però també eren presidents dels ajuntaments on residien. Les seues sentències podien ser apel·lades als alcaldes majors dels corregiments o partits judicials. Havien de residir en la població principal del seu districte i podien nomenar alcaldes pedanis.

A més de l'informe de la Reial Audiència de València, cal tenir en compte el que preparà la Cancelleria de Granada, el qual afectava a la divisió provincial del Regne de València. En efecte, revisant la cartografia del seu projecte veiem que Sax apareix en el mapa de la província de Múrcia formant part del partit de Iecla, però com un enclavament separat d'aquest partit pel terme de Villena, que restava en la província d'Albacete. En canvi, al mapa d'Albacete apareix el partit judicial de Villena, que inclou a Cabdet, Iecla i Sax. Com es pot veure, les dues futures províncies d'Albacete i Múrcia es disputaven Iecla i Sax. A més a més, en el mapa general de les vuit províncies Iecla restava en la d'Albacete i Sax dins del Regne de València. En l'informe que prepararen el president i oïdors de la Cancelleria de Granada hom es fa ressò d'aquesta contradicció. Constataven que Iecla es trobava més relacionada amb Múrcia, però

Sax no ho estava amb cap de les dues províncies. Proposaven agregar Salinas i Sax a Albacete i també, tal com s'havia fet en 1822, agregar la comarca valenciana del Baix Segura a la província de Múrcia¹².

Por la parte del Este debe hacerse igual rectificación con respecto a la jurisdicción y lugar de Salinas, porque en ella se encuentran ocho o nueve heredamientos de la villa de Sax y cinco de la de Villena, siendo indispensable hacer una aclaración terminante de los límites de esta provincia por aquella parte. Pues por defecto de esta aclaración han incidido las provincias de Murcia y Albacete en una contradicción chocante respecto de las villas de Yecla y Sax, pues la primera de estas provincias, contando como debe ser perteneciente a ella la villa de Yecla le forma un partido judicial, dotándolo con los pueblos de Jumilla y el (de) Sax; y Albacete, creyéndolos suyos, le forma a Villena su partido judicial y se le dota con Caudete, Sax y Yecla, resultando esta extraña anomalía. Segun aparece de los estados que remite este Real Acuerdo respectivos a estas dos provincias, cuando en sentir del gobierno con los mapas que le han servido de guía en esta operación, la villa de Yecla pertenece a Murcia, y la de Sax ni a Murcia ni a Albacete. Por lo tanto podria adoptarse el mismo método que se siguió en el año 1822 en que, habiéndose hecho la misma desmembración del territorio de Murcia, se le agregó la ciudad de Orihuela y varios pueblos de su gobernación para equilibrar la riqueza territorial, que con la división quedaba muy disminuida, pues se le defalcaban 20.904 vecinos y 33 pueblos, quasi de los de mayor riqueza. Y por ello se le dieron Orihuela, Albalera, Almoradid, Benezúzar, Callosa de Segura, Catral, los Dolores, Formentera, Beneferri, Guardamar, Benijófar, Rojas, la Daya, la Mata y Torrevieja, Molins, Puebla de Rocamora, Rafal, Redovan, San Felipe Neri, San Fulgencio, Bigastro y Jacarilla, que componian 7.487 vecinos, y cuya distancia era más proporcional a Murcia que no a Alicante. Con cuya división partia la línea más derechamente desde el punto de Guardamar, por entre las jurisdicciones de Orihuela y entre Crevillente, de norte a Sur; y la que ahora se señala forma varias curvas, debiendo de tener presente que la provincia de Murcia sólo se estenderá desde la capital hacia levante dos leguas, habiendo desde este punto hasta Alicante doce; siendo digno de atención que si se rectifica la línea como se indica se reuniría toda la vega que fertiliza el Segura, y varias propiedades pertenecientes a particulares y pueblos de esta provincia.

La preparació del projecte de divisió provincial continuà en el Ministeri de Gràcia i Justícia i a primers de febrer de 1830 hom manà a José Agustín Larramendi que s'entrevistés amb Xosé Lamas Pardo, per tal d'harmonitzar la divisió provincial amb la delimitació dels partits judicials. Calia ajustar els límits de les províncies amb els dels partits judicials, bé revisant la delimitació de les províncies, o bé la dels partits judicials. Va acabar modificant-se la delimitació dels partits judicials tot adaptant-la als límits provincials. El 23 de maig de 1830 el Ministeri de Gràcia i Justícia envià una Reial Ordre a la Reial Audiència de València sobre determinades qüestions relatives a la demarcació de les alcaldies reials i els corregiments o partits que no estaven del tot clares.

El 29 de juny de 1830 el Reial Acord enviava un nou informe sobre la "Solución a los reparos puestos al Plan de división de las provincias de Castellón de la Plana, Valencia y Alicante en alcaldías reales y corregimientos". En la província de Castelló de la Plana els oïdors reconeixien la "gran dificultad que presenta el territorio de quasi toda la provincia" per distribuir les poblacions en alcaldies reials i corregiments o partits. Tot i això els comentaris fan referència a poblacions que eren carrers o aldees d'altres municipis i que a Madrid ho desconeixien, o bé a problemes de distribució de la població en els districtes de les alcaldies reials. En les províncies de València i Alacant els principals problemes eren

¹² Biblioteca Nacional, Secció de Manuscrits, 1.907.

els de la distribució de les poblacions en alcaldies reials. Finalment, comentaven que se'ls havia oblidat incloure la població de Sant Pau de Nova Tabarca, que depenia de la ciutat d'Alacant.

Entretant, el 21 de maig de 1831 la comissió va presentar l'*Exposición de la ley sobre división de Provincias*. Segons Manuel Morán (1990), la divisió dels partits judicials no li fou lliurada a Calomarde llavors, perquè no estava acabada i de fet no es presentaria fins a 1833. Això explicaria la passivitat del govern absolutista a l'hora d'aprovar la nova divisió territorial, així com l'excessiva prudència que hom tenia a l'hora d'aprovar una novetat com aquesta que, a més a més, recordava les divisions territorials fetes pels governs liberals. L'1 d'octubre de 1832 el rei cessà a tots els ministres i Calomarde fou desterrat a Menorca. El projecte restà paralitzat, però Lamas Pardo continuà treballant en la divisió de partits judicials i en setembre de 1833, quan va morir Ferran VII, ja estava acabat i per això es va poder aprovar sense cap problema (Burgueño, 1996, pp. 139-164).

És evident que era un projecte molt respectuós amb les divisions històriques, encara que hom va agafar com a model la divisió provincial de 1822. De fet, la metodologia de treball i els seus resultats així ho fan pensar, ja que partia dels territoris històrics de l'Antic Règim i les seues institucions. Com afirma Cebreiro Núñez (2012, p. 196), hom va tractar de buscar un equilibri entre tradició i modernitat, el que explica que es respectaren els límits dels antics regnes i províncies amb una llarga tradició històrica, com Astúries, les tres províncies basques, els regnes de Navarra, Galícia i els de la Corona d'Aragó. Això explica que Logroño perdés la Rioja alavesa, Álava el comtat de Treviño i Múrcia el Baix Segura.

Pel que respecta al Regne de València, en març de 1829 ja apareixia dividit en les tres províncies actuals, tot recuperant el Racó d'Ademús i el Baix Segura. D'aquesta manera es conservaven els límits històrics del Regne de València que s'havien consolidat definitivament en el segle XIV, tret del cas de Cabdet, una vila reial valenciana que en gener de 1710 fou agregada al Regne de Múrcia i convertida en aldea de Villena com a conseqüència de la guerra de Successió¹³. Com veurem, la divisió provincial aprovada en 1833 fou la mateixa que la del projecte de Calomarde i, per tant, la província de Castelló de la Plana no canviaria, mentre que les rectificacions posteriors afectarien a les províncies d'Alacant i València, com veurem tot seguit. Les modificacions no suposaren cap segregació del límits històrics del Regne de València, sinó l'agregació de localitats castellanques veïnes que sempre havien estat vinculades amb les terres valencianes, com Villena i Sax o la comarca de Requena.

---

13 L'origen del problema era el conflicte entre les viles de Cabdet i Villena per la propietat les terres dels Alforins, que havia començat en el segle XV i continuava encara en el segle XVIII. La guerra de Successió fou aprofitada per la vila de Villena per resoldre el problema al seu favor, suprimint el municipi de Cabdet i convertint-lo en la seua aldea "para que se abstenga de introducirse en nada que toque a dicha villa" el que suposà la seua segregació del Regne de València i l'agregació al Regne de Múrcia per una Orde del governador del Consell de Castella d'1 de gener de 1710. Posteriorment, en 1737, Cabdet es segregaria de Villena, però romangué en el Regne de Múrcia. ARV, Reial Acord, llibre 4 (1710), f. 3r.

LA DIVISIÓ PROVINCIAL DE 1833

Seguint els treballs de Jesús Burgueño (1996, pp. 158-167), viem com la mort de Ferran VII, el 29 de setembre de 1833, facilità l'adopció de mesures reformistes pels nous governs liberals. El 21 d'octubre la reina nomenava Javier de Burgos com a Ministre de Foment i el 30 de novembre s'aprovava el R. D. de Divisió Provincial. Javier de Burgos tenia uns criteris radicals i molt diferents dels que s'havien utilitzat en la redacció del projecte redactat entre 1825 i 1833¹⁴. Però la urgència de la situació feu que Javier de Burgos abandonés algunes de les seues idees. Això explica que la divisió provincial de 1833 no siga més que el projecte preparat per la comissió creada per Calomarde, amb petites modificacions. Cal tenir en compte que José Agustín Larramendi havia estat nomenat Director General de Camins el 23 d'octubre. El mateix decret confirma que s'havien consultat els treballs anteriors: "Así lo habeis verificado después de haber reconocido los prolijos trabajos hechos antes de ahora por varias comisiones y personas sobre tan importante materia".

En un principi, Javier de Burgos anuncià la creació dels Subdelegats de Foment i de Subdelegats de Foment subalterns o de partit, dos o tres per cada província. Sembla que continuava pensant en unes grans províncies amb subdivisions interiors. Poc després, però, va canviar d'opinió i el 29 d'octubre presentà al Consell de Ministres el projecte de divisió provincial:

El señor Secretario del Despacho de Fomento presentó el proyecto de división del territorio formado por la comisión nombrada al efecto el 16 de diciembre del 1825, con presencia de los diferentes trabajos que había preparados, de lo que han manifestado las audiencias y chancillerías y representado algunos pueblos a consecuencia de las reales órdenes de instrucciones comunicadas en 22 y 31 de marzo de 1829 para proceder al arreglo de Corregimientos, y el Consejo acordó proponer a S.M. la Reina gobernadora se dignase mandar pasar este proyecto de límites de las provincias, con el informe de la Comisión y efecto en el mapa que le acompaña al Consejo de Gobierno, para que consulte a S.M. cuanto se le ofrezca y parezca¹⁵.

Segons Manuel Morán (1990), no va haver-hi una conversió ideològica de Javier de Burgos, sinó que la urgència de la situació, la provisionalitat que hom preveia per a la divisió provincial i el caràcter transaccionista del liberalisme doctrinari, expliquen que Javier de Burgos abandonara algunes de les seues idees preferides, com el criteri geogràfic front a l'històric, o admetera un nombre de províncies superior al que li hagués agradat. En canvi, el projecte conservava dues manifestacions del seu ideari: la figura dels Subdelegats de província i de partit, i que totes les demarcacions administratives de l'estat

---

14 Javier de Burgos tenia una visió radical de la divisió provincial de l'Estat, influenciada per les divisions territorials napoleòniques. Era partidari d'una divisió provincial en diferents categories, proposava buscar límits topogràfics naturals per aquestes, pensava que el total de províncies hauria d'estar al voltant de les 40, la seua població hauria de ser d'uns 300.000 habitants, preferia designar les províncies amb noms geogràfics i no era partidari de conservar els noms antics dels regnes i províncies per evitar el "provincialisme" (Morán, 1990). Evidentment, les seues idees eren molt diferents dels criteris que s'havien seguit en la divisió provincial preparada pel Ministeri de Gràcia i Justícia. Si aquestes s'haguessen aplicat, la divisió provincial de 1833 hauria esborrat la memòria històrica dels antics regnes i províncies, i hagués fet pràcticament impossible la creació de l'actual estat autonòmic.

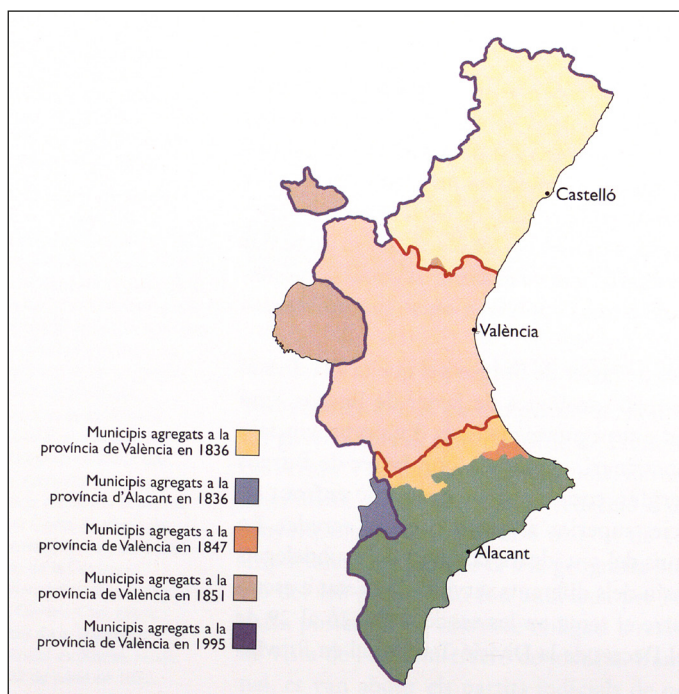
15 *Actas del Consejo de Ministros. Fernando VII (1825-33)*. Madrid, Ministerio de Relaciones con las Cortes, 1898-1994), p. 31.

s'acomodaren a la nova divisió provincial. El consell de ministres va debatre el tema entre el 26 i el 29 de novembre, i el 30 es publicava el Decret de divisió territorial i la corresponent instrucció.

El projecte de divisió provincial de 1833 tenia una finalitat administrativa i no política. Les províncies serien l'espai on actuarien els Subdelegats de Foment. En segon lloc, estava molt condicionat pel criteri històric, ja que era una subdivisió de les divisions territorials de l'Antic Règim, com hem vist, i no una nova demarcació del territori. Fins i tot, en l'article segon s'enumeren les províncies agrupades pels antics regnes i territoris, una situació anterior que continuava essent acceptada per tothom (Burgueño, 1996, pp. 211-212).

El R.D. de 30 de novembre de 1833 va dividir el territori espanyol en 49 províncies, que prenen el nom de llur capital, tret de les del País Basc i Navarra. Hom preveia que els Subdelegats de Foment, la màxima autoritat de la província, recolliren totes les propostes dels pobles sobre rectificacions dels límits provincials, amb les quals deuriem de fer un informe general i remetre'l al Ministeri de Foment, així com també se'ls ordenava dibuixar mapes topogràfics de les seues províncies. Pel que respecta a les terres valencianes, aquestes varen restar dividides en les tres províncies que avui coneixem de Castelló de la Plana, València i Alacant.

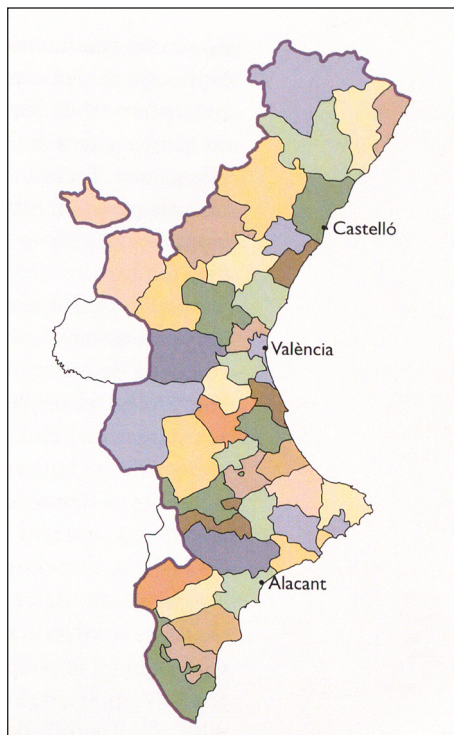
Figura 4. La divisió provincial del Regne de València en 1833 i les modificacions posteriors

Font: Torres (2001a).

Cinc mesos després d'haver publicat el R. D. de divisió provincial de 30 de novembre de 1833, es publicà un altre R. D. de 21 d'abril de 1834 que dividia el territori de l'estat en partits judicials. Aleshores era ministre de Justícia el valencià Nicolau Maria Garelli i Battifora. L'origen d'aquest decret és semblant al de la divisió provincial, ja que la redacció del projecte de partits judicials formava part del mateix projecte.

Figura 5. La divisió de partits judicials de 1834 de les tres províncies valencianes

Font: Torres (2001a).

Les tres províncies valencianes restaven dividides en 41 partits judicials, 12 més que en la divisió judicial de 1814. Els criteris que hom va utilitzar, com hem vist, foren bàsicament dos: la proximitat de les diferents poblacions a la capital del partit, i el nombre d'habitants que hom considerava necessari per al bon funcionament de l'aparell judicial. El nombre de pobles podia ser molt variable, però en canvi el nombre d'habitants dels partits era bastant homogeni, tret dels casos dels partits de les ciutats d'Alacant i València que tenien 34.317 i 106.212 habitants respectivament. La província de Castelló de la Plana es subdividí en 10 partits judicials: Morella, Vinaròs, Sant Mateu, Albocàsser, Lluçena, Castelló de la Plana, Vila-real, Nules, Viver i Sogorb. La de València es va distribuir en 15 partits: Morvedre,

Montcada, València, Catarroja, Alpont, el Villar de l'Arquebisbe, Llíria, Xiva, Aiora, Énguera, Xàtiva, Carlet, Alberic, Alzira i Sueca. En tercer lloc la província d'Alacant es repartia en 16 parts: Ontinyent, Albaida, Gandia, Alcoi, Cocentaina, Dénia, Pego, Altea, Callosa d'en Sarrià, Xixona, Alacant, Monòver, Novelda, Elx, Callosa de Segura i Oriola.

La vinculació entre la divisió provincial i la reforma de l'administració de justícia explica que l'Audiència Territorial de València haja sigut l'única institució que ha mantingut, des de 1834 i fins els nostres dies, com a demarcació de la seua jurisdicció el territori de l'antic Regne de València, encara que amb les reformes posteriors. En 1882 es creen les Audiències Provincials de Castelló de la Plana i Alacant, però només amb competències penals, i a partir de 1968 també exerciren competències civils, però les seues sentències podien ser apel·lades a l'Audiència Territorial de València. Finalment, en 1989 l'Audiència Territorial de València fou substituïda pel Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat Valenciana.

LES MODIFICACIONS DE LA DIVISIÓ PROVINCIAL DE 1833

El R. D. de divisió provincial preveia que es feren propostes de modificació, les quals serien estudiades pel Ministeri de Foment (Burgueño, 1996, pp. 169-189). Javier de Burgos va nomenar una comissió per a estudiar-les, la qual estava presidida per Larramendi. Posteriorment, el ministre de Justícia, el valencià Nicolau M. Garelli, en va crear un altra per a implantar els partits judicials. Aquest va decidir, però, unificar-les en una sola comissió, la Comissió Mixta de Divisió Territorial, la qual estava presidida per José Agustín de Larramendi i en formaven part Fermín Caballero, José García Otero i Diego Clemencín, el diputat de Múrcia que va presidir la Comissió de les Corts per a la divisió provincial de 1822 i el valedor de l'agregació del Baix Segura a la província de Múrcia. Els treballs de la Comissió s'acceleraren després del cop d'estat de la Granja d'agost de 1836, que va suposar la restauració de la Constitució de 1812. Cal tenir en compte que aleshores el Sots-secretari de Governació era Joaquín María López, amic personal de Fermín Caballero, natural de Villena i diputat per Alacant. Açò explica que la primera modificació provincial aprovada fora la R. O. de 9 de setembre de 1836, que segregava els partits d'Albaida, Gandia i Ontinyent de la província d'Alacant i els agregava a la de València, mentre que incorporava a la província d'Alacant les poblacions murcianes de Sax i Villena¹⁶. Fins i tot en aquesta data s'hagués pogut resoldre el tema de Cabdet, però la rivalitat amb Villena ho frustrà. Hi hagueren altres intents en 1861 i 1927, però fracassaren (Sánchez, 1956, pp. 130-141).

En febrer de 1837 les Corts constituents acordaren que es preparés un nou projecte amb totes les al·legacions i aquestes s'estudiaren conjuntament. Això provocà un renaixement dels conflictes territorials, ja que les províncies suprimides de la divisió provincial de 1822 (El Bierzo, Calatayud, Xàtiva) reclamaren el seu dret a tornar a erigir-se en províncies. Tres anys després, en setembre de 1840, es reestructurà la comissió mixta, de la qual fou apartat Larramendi, quedant al seu cap Fermín Caballero.

16 Dos dies després, l'11 de setembre de 1836, Joaquín M. López fou nomenat Ministre de Governació, càrrec que ocupà entre l'11 de setembre de 1836 i el 23 de gener de 1837.

El projecte definitiu fou presentat a principis de 1842 al govern esparterista de Facundo Infante. Aquest, però, mai s'aprovà, encara que en 1843 el president del govern era Joaquín María López i el ministre de Governació era Fermín Caballero¹⁷, que havia estat el millor aliat de la ciutat de Xàtiva, com ho reconeix el seu alcalde al dir “que era el que con más interés había procurado el buen éxito”.

Segons Jesús Burgueño (1996, pp. 182-183), aquest pla de divisió provincial tenia tres objectius: atendre les més de 1.200 reclamacions presentades, realitzar una divisió territorial estable, i harmonitzar tots els serveis de l'estat en una mateixa divisió territorial, fins i tot la divisió eclesiàstica. Les terres valencianes es tornaven a dividir en quatre províncies, el que hauria millorat molt la vertebració del seu territori, però hauria perdut els seus límits històrics. En efecte, el projecte de 1842 modificava escandalosament els límits històrics valencians: les terres meridionals de Catalunya al sud del riu Ebre s'agregaven a la província de Castelló; el Racó d'Ademús s'agregava a la província de Terol; la terra de Requena s'agregava a la província de València; i el Baix Segura s'agregava a la província de Múrcia. A més a més les províncies valencianes rebien la denominació no gaire afortunada de Maestrat, Túria, Montgó¹⁸ i Marina. En resum es tractava d'un projecte de divisió provincial molt radical, que prenia com a base la divisió provincial de 1822 i no respectava la personalitat històrica dels regnes i províncies peninsulars. Els nous governs moderats, però, ajornaren *sine die* la reforma de la divisió provincial.

Però si bé no es va aprovar el projecte de Fermín Caballero, sí que es realitzaren algunes modificacions importants pel que fa a les províncies valencianes. La primera fou al setembre de 1836 i va consistir en la segregació dels partits judicials d'Albaida, Ontinyent i Gandia de la província d'Alacant i la seua agregació a la de València, mentre que les poblacions de Villena i Sax es segregaven de la província de Múrcia i s'agregaven a Alacant. Cal tindre en compte que llavors era Sotsecretari de Governació Joaquín María López, natural de Villena i amic personal de Fermín Caballero. La segona rectificació es va produir al novembre de 1847, quan alguns pobles del partit de Pego (Oliva, Potries, la Font d'en Carròs, Vilallonga i Rafelcofer) van passar de la província d'Alacant a la de València. Una tercera rectificació es feu al juny de 1851, quan es va agregar la comarca de Requena a la província de València. El tema va ser promogut per les forces vives de la comarca, propietaris de terres de vinya i comerciants de vi, al front de les quals es trobava Marcelino M. Herrero, qui argumentava que totes les relacions de la comarca eren amb València, amb la qual tenia millors comunicacions, i que el seu límit natural era el riu Cabriel. El decret fou firmat per un altre ministre valencià, Beltran de Lis. Recentment, el 28 de desembre de 1995, s'ha produït l'última modificació: la segregació de Gàtova de la província de Castelló i la seua agregació a la de València.

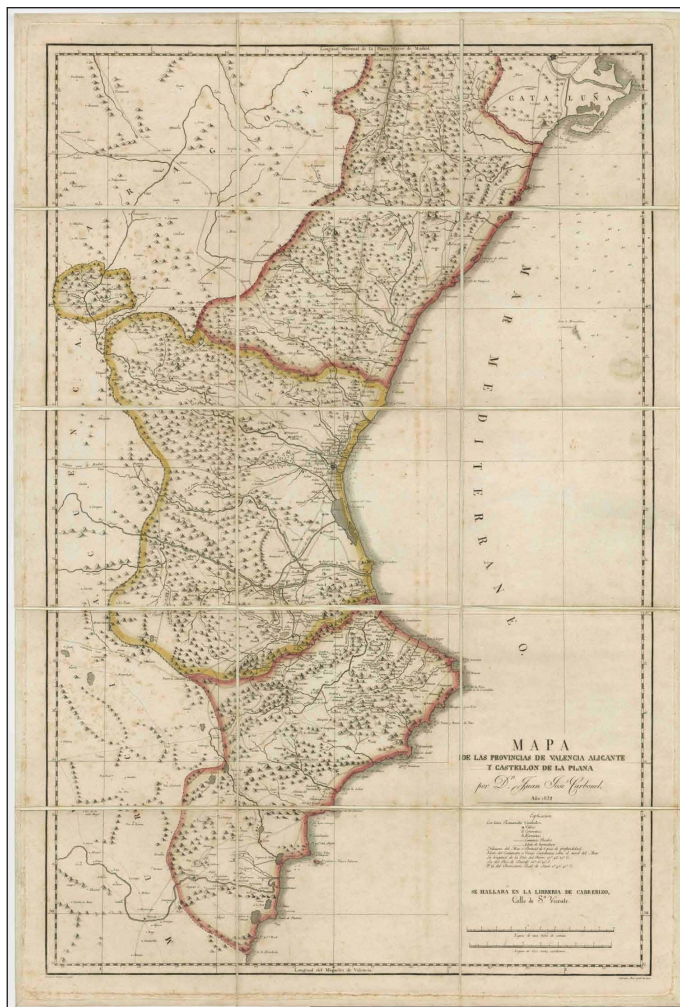
---

17 Joaquín María López fou president del govern entre el 9 de maig i el 19 de maig de 1843, i entre el 20 de juliol de 1843 i el 20 de novembre de 1843. Mentre que Fermín Caballero fou ministre de Governació entre el 9 de maig i el 19 de maig de 1843, i entre 24 de juliol i el 24 de novembre de 1843.

18 Respecte de la província de Xàtiva, que continuava igual que en 1822, Fermín Caballero justificava la seua continuïtat perquè: “Ahora se ha creído que el número de provincias designado entonces (en 1822) no era escusivo, y que puede justificarse la erección de las de... Játiva si se atiende... a la crecida población que cuenta la provincia de Valencia” (Burgueño, 1996, p. 392).

Figura 6. Joan Josep Carbonell. *Mapa de las provincias de Valencia, Alicante y Castellón de la Plana*. València. Librería de Mariano Cabrerizo, 1835

Font: Arxiu de la Diputació Provincial de València.

A l'igual que la divisió provincial, el R. D. que aprovava la subdivisió en partits judicials de les noves províncies preveia que se'n feren les rectificacions que calgueren en el futur, sempre que foren acreditades per l'experiència i es consideraren necessàries per al funcionament dels partits judicials. Durant el segle XIX tenim documentades nombroses rectificacions, si bé la divisió de partits judicials de 1834 va romandre vigent fins a 1965. Després de 1834 al País Valencià tan sols es va crear un partit judicial nou, el de Villena. En canvi, es varen suprimir altres, com els de Vila-real i Montcada.

CONCLUSIONS

Els primers projectes de divisió provincial dels governs liberals deixaven el Regne de València demarcat en tres o quatre províncies, i no sempre respectaven els seus límits històrics. El problema era que hi havia dues postures polítiques totalment oposades, el “provincialisme”, que proposava reformar les divisions territorials antigues internament, i l’uniformisme, que pretenia esborrar la memòria històrica dels regnes i territoris de l’Antic Règim.

El principal projecte de divisió provincial, però, fou elaborat pel Ministeri de Gràcia i Justícia, és a dir per un govern absolutista, entre 1825 i 1833. La finalitat era reformar l’administració de justícia, ja que les jurisdiccions senyorials havien estat abolides en 1811 i la monarquia havia de fer-se’n càrrec d’aquesta. Això explica que el projecte de divisió provincial que prepararen mantingués les divisions territorials tradicionals de l’Antic Règim, ja que fou preparat per les institucions existents aleshores. Per tant, les Cancelleries i Audiències es limitaren a subdividir el seu territori en províncies, les quals anaven acompanyades d’una nova divisió de corregiments o partits judicials i alcaldies reials. Les divisions territorials es feren seguint els criteris de la població, la situació topogràfica, les distàncies, les divisions naturals, les relacions mútues i l’accessibilitat.

La mort de Ferran VII, en setembre de 1833, i la necessitat de consolidar el nou govern liberal, feren que hom aprofités el projecte de divisió provincial elaborat pel Ministeri de Gràcia i Justícia. Per tant, el decret de 30 de novembre de 1833 fou en realitat l’aprovació definitiva del projecte reformista de 1825-1833 preparat pels darrers governs absolutistes de Ferran VII. Hi hagueren nous projectes posteriors de divisió provincial amb criteris més radicals, però la inestabilitat política feu que mai no s’estudiaren ni s’aprovaren.

El Regne de València fou subdividit en les tres províncies actuals i va mantenir els seus límits tradicionals, que eren els de la Reial Audiència de València, que fou qui va supervisar el projecte de 1825-1833, encara que posteriorment s’agregarien dos territoris castellans, Villena i Sax i la terra de Requena.

El manteniment dels límits tradicionals, encara que dividits en tres províncies, és el que explica en bona part la pervivència de la consciència col·lectiva valenciana fins els nostres dies, com ha ocorregut en altres territoris històrics de l’Estat amb llengua pròpia, legislació, costums, etc, i explica la configuració de l’estat autònom actual a partir de la Constitució de 1978.

REFERÈNCIES

- Boquera Oliver, J. M. (1989). Los orígenes medievales de las provincias valencianas y su evolución. En *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia* (vol. II, pp. 9-30). València: Consell Valencià de Cultura.
- Burgueño Rivero, J. (1995). *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau ed.
- Burgueño Rivero, J. (1996). *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.

- Burgueño Rivero, J. (1996). El origen de la fragmentación provincial de Aragón. La pugna por la capitalidad altoaragonesa. *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 110, 53-80.
- Burgueño Rivero, J. (2000). El proyecto de reforma del mapa municipal de 1829 a les Balears. *Estudis Balearics (IEB)*, 66/67, 161-172.
- Burgueño Rivero, J. (2011). *La invención de las provincias*. Madrid: Catarata.
- Cebreiro Núñez, José Ignacio (2012). *Los orígenes de la división provincial en España*. Madrid: INAP.
- Cortés, L. & Marina, J. (1997). *Proyectos de división territorial en la crisis del Antiguo Régimen. Granada de Reino a Provincia*. Granada: Cemei.
- Dufour, G. (1982). Le centralisme des "afrancesados". En *Nationalisme et littérature en Espagne et en Amérique Latine au XIXe siècle (Colloque international organisé en février 1980 par le Centre d'études ibériques et ibéroaméricaines du XIXe)*. *Etudes réunies par Claude Dumas* (pp. 11-24). Lille: Universitat de Lille III.
- Luis, J-P. (2014). El absolutismo y la cuestión del territorio durante las restauraciones (1814-1833). En *Poder y territorio en la España del siglo XIX. De las Cortes de Cádiz a la Restauración* (pp. 93-116). Universidad de Santiago de Compostela.
- Garrido Gallego, J. (2007). *Fermín Caballero (1800-1876). Político progresista e intelectual comprometido*. Ciudad Real: Universidad de Castilla la Mancha / Almud Ed.
- Garrigós Picó, E. (1982). Organización territorial a fines del antiguo régimen. En *La economía española a fines del antiguo régimen. IV. Instituciones* (pp. 1-105). Madrid: Alianza.
- Garrigós Picó, E. (1995). *Las autonomías: historia de su configuración territorial*. Madrid: Anaya.
- Guaita Martorell, A. (1982). El territorio valenciano, sus límites y divisiones. *Revista de Estudios de la vida local*, 214, 209-238.
- Martínez Roda, F. (2011). *La división provincial y el final del Reino de Valencia (1810-1833)*. València: Real Academia de Cultura Valenciana.
- Mateu Llopis, F. (1933). *El País Valencià*. València: ed. L'Estel.
- Molas, P. (2014). La organización territorial del poder en la monarquía española en vísperas de la guerra de la Independencia. En *Poder y territorio en la España del siglo XIX. De las Cortes de Cádiz a la Restauración* (pp. 19-31). Universidad de Santiago de Compostela.
- Morán, M. (1990). La división territorial en España: 1825-1833. *Revista de Estudios de la Administración Local y Autonómica*, 247, 567-599.
- Ñacle García, A. (1990). *La antigua provincia de Chinchilla y la creación de la provincia de Albacete*. Albacete: Ayuntamiento de Chinchilla.
- Orduña Rebollo, E. (2003). *Municipios y provincias. Historia de la organización territorial española*. Madrid: Federación Española de Municipios y Provincias / INAP / Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Piqueras Haba, J. & Sanchis Deusa, C. (1992). *L'organització històrica del territori valencià*. València: Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports.
- Prats Esquembre, V. (1991). *Joaquín María López, un líder liberal para España. Su vida y obra política*. Alacant: Ajuntament de Villena.

- Sánchez Díaz, J. (1956). *Historia de Caudete*. Alacant: Gráf. Gutenberg.
- Sanchis Guarner, M. (1976). Límits i demarcacions històriques del Regne de València. En *Obra completa* (vol. 1, pp. 89-123). València: Eliseu Climent ed.
- Torres Faus, F. (1996). *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià* [Tesi doctoral]. Universitat de València.
- Torres Faus, F. (1998). Geografia política i municipi: els termes generals com a forma d'organització del territori valencià. *Cuadernos de Geografía*, 63, 245-265.
- Torres Faus, F. (2001a). Els primers governs liberals i els projectes de divisió provincial de l'Estat. En *El primer liberalisme: l'aportació valenciana* (pp. 100-113). València: Conselleria de Cultura i Educació.
- Torres Faus, F. (2001b). *La província de Xàtiva: història d'una il·lusió efímera (d'abril de 1822 a octubre de 1823)*. Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva.

Cómo citar este artículo:

Torres Faus, F. (2023). La divisió provincial del Regne de València de 1833: antecedents, criteris i modificacions posteriors. *Cuadernos de Geografía*, 110, 357-382.

<https://doi.org/10.7203/CGUV.110.25623>

Esta obra está bajo una licencia de Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional.